

راه کار های عملی بزرگداشت ایام فاطمیه در بین نوجوانان و جوانان

صدیقه غنی زاده^۱

چکیده

ایام فاطمیه از نظر اعتقادی و مناسکی مولفه اصلی هویت تشیع است. این مسئله اگر از بین برود شیعه دچار استحاله خواهد شد. بسیاری از جوانان و نوجوانان بر اساس آموزه‌هایی که در این مجالس و تشکلهای دینی و مساجد فرا می‌گیرند عمل می‌کنند برای همین بزرگداشت و تکریم ایام فاطمیه بسیار حائز اهمیت بوده و می‌تواند شروع یک انقلاب، استواری و یک فرهنگ جدید باشد. این مقاله به راه کار های عملی بزرگداشت ایام فاطمیه در بین نوجوانان و جوانان با روش کتابخانه ای از نوع توصیفی-تحلیلی می‌پردازد. نتایج مقاله نشان داد راهکارهای عملی بزرگداشت ایام فاطمیه در خانه عبارتند از : برگزاری مراسم دعا، نصب پرچم ها و بنرهای فاطمیه، برپایی نذر فاطمی و راهکارهای عملی در جامعه عبارتند از برگزاری نمایشگاه کتاب، سیاه پوش مساجد می باشد. نوجوانان و جوانان این ظرفیت و پتانسیل را دارند که اینگونه راهکارها برای آنان جذاب باشد و جذب این مجالس شوند بنابراین می‌توان آموزه‌های دینی را از طریق برگزاری ایام فاطمیه، نوحه‌ها و اشعار آن هم با زبان محاوره به نسل جدید انتقال داد و فرهنگ سازی کرد و روی مردم بخصوص نسل جوان تأثیر گذاشت.

کلیدواژه: راهکار عملی، بزرگداشت، ایام فاطمیه.

^۱ - طلبه سطح دو، حوزه فاطمیه (س) ریگان

بدیهی است که ایام فاطمیه برگی ماندگار از تاریخ است و گاه صحبت از مظلوم و ظالم به میان آید مظلومیت بانوی دو عالم در ذهن همه ی افراد آزاداندیش نقش بست. بسیاری از بزرگان بزرگداشت ایام فاطمیه را مهم تر از عاشورا می دانند چرا که فاطیمه مادر عاشورا است شاید وقتی سخن از ایام فاطمیه شود در ذهن نوجوان و جوان به معنی ایام شهادت حضرت زهرا سلام الله علیها تداعی شود در حالی که مراد از ایام فاطمیه ان وقایع و حوادثی است که بعد از پیامبر صل الله علیه وآله اتفاق افتاد که محوریت ان حوادث حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها است

حضرت زهرا سلام الله علیها به عنوان یک بانوی تاثیر گذار در حوادث ابتدای اسلام و اولین شخص در دفاع از ولایت حضرت علی علیه السلام در تاریخ اسلام است بنابراین ایام فاطمیه نمود ولایت مداری است و اما ایام فاطمیه می تواند شروع یک انقلاب فرهنگی و یک فرهنگ جدید باشد بسیاری از نوجوانان و جوانان بر اساس آموزه هایی که در مجالس و مساجد یاد می گیرند عمل کند. اشنایی نسل نوجوان و جوان می تواند آنها را به سوی شناخت حقیقت هدایت کند و آن را الگوی خود قرار دهد راه درست و صحیح انتخاب کند، از گناه و فساد دور ماند .

در رابطه با این موضوع تاکنون مطالعاتی از جمله؛ قهرمانی نژاد(۱۳۹۴) زندگی و سیره حضرت زهرا (س) به عنوان الگوی سبک زندگی دینی به این موضوع پرداخته است. به مهم ترین زوایای زندگی حضرت فاطمه زهرا (س) به عنوان یکی از مهم ترین الگوهای سبک زندگی دینی به خصوص در میان شیعیان و ایرانیان معتقد به مکتب اهل بیت (ص) که همان اسلام ناب است، پرداخته می شود.

خدامیان آرانی(۱۳۹۵) در کتاب با موضوع ندای فاطمیّه: نگاهی به مظلومیت حضرت فاطمه(علیها السلام) به این موضوع پرداخته است. هر سال، ایام شهادت حضرت فاطمه(علیها السلام) که فرا می رسید می دیدی که شیعیان عزاداری فاطمیّه را باشکوه تر از سال قبل برگزار می کنند، اینجا بود که تو به فکر فرو می رفتی، دوست داشتی بدانی که چه رمز و رازی در این عزاداری فاطمیّه است. فاطمیّه

نقل یک حادثه تاریخی نیست، بلکه مسیر حرکت امروز ماست. «فاطمیه»، اساس و جوهره مذهب ماست، اگر فاطمیه را از ما بگیرند، مذهب ما کالبدی بی روح می شود که دیگر زنده نیست! همه باید با پیام فاطمیه بیشتر آشنا شوند و برای دوستان خود درباره آن گفتگو کنند، باید فکر کنند چرا مسلمانان بعد از پیامبر، دچار آن انحراف بزرگ شدند؟ چرا آنان مظلومیت خاندان پیامبر را رقم زدند؟ چرا آنان دچار غفلت شدند؟ امروز جامعه ما در چه غفلتی است؟

حسینی و جلالی (۱۴۰۰) در مقاله ای به اسوه بودن حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیها) پرداخته اند. انسان ها در زندگی خود (مادی و معنوی) همواره نیازمند به راهنما و الگو بوده اند. به گواهی قرآن و روایات همچنین متون ادعیه و زیارات، پیامبران و امامان به عنوان بارز ترین نشانه و بهترین الگو و اسوه هستند که خداوند برای جوامع بشری فرستاده است. در میان انوار درخشان، به شهادت امامان معصوم (علیهم السلام)؛ حضرت فاطمه (سلام الله علیها) را کوثر زلال بهشتی، سرچشمه پاک و شفاف خلقت، چشمه سار عصمت و امامت، که از مرکز فیض بهره مند و سیراب می گردد، انسان کامل و شاخص ترین اسوه معرفی می کنند. با استناد به آیات و روایات و برشمردن ویژگی های شاخص حضرت فاطمه (سلام الله علیها) ایشان انسان کامل و شاخص ترین اسوه و الگو برای تمام جوامع بشری است که از جانب خداوند تعیین شده است.

با توجه به مطالعاتی که انجام شده است تکنون تحقیق جامع و کارملی در رابطه با راهکارهای بزرگداشت ایام فاطمیه در بین نوجوانان و جوانان انجام نشده است. حضرت زهرا سلام الله علیها یک الگوی عملی کامل برای خانواده و جامعه است، لذا در این پژوهش با جمع آوری کتابخانه ای اطلاعات و پردازش توصیفی -تحلیلی آن به پرسش راه کار های عملی بزرگداشت ایام فاطمیه در بین نوجوانان و جوانان پرداخت و راهکار های عملی در خانواده و جامعه مورد بررسی قرا می دهیم از جمله برگزاری مراسم دعا، برگزاری نمایشگاه کتاب، سیاه پوش مساجد، خانه ها با پرچم های فاطمیه، برپایی نذر فاطمی مثل خرید چادر برای دختران نوجوان و جوان با توجه به این که چادر یادگار حضرت زهرا

سلام الله عليها است. سوال اصلی راه کار های عملی بزرگداشت ایام فاطمیه در بین نوجوان و جوان چیست؟

۱. مفهوم شناسی

۱-۱. فاطمه زهرا (س):

فاطمه زهرا (س) آخرین فرزند پیامبر (ص) و خدیجه (س) است.^۱ به اتفاق مورخان، وی در مکه و در منزل خدیجه در محلی به نام زُقاق (کوچه، گذرگاه) العطارین و زُقاق الحجر در نزدیکی مَسعی به دنیا آمد.^۲

۱-۲. ایام فاطمیه

ایام فاطمیه، روزهایی که شیعیان به مناسبت شهادت حضرت فاطمه (س) عزاداری می کنند. به جهت شهرت سیزده جمادی الاول و سوم جمادی الثانی به عنوان تاریخ شهادت حضرت فاطمه، ایام فاطمیه به فاطمیه اول و فاطمیه دوم نامگذاری شده است. روزهای یازدهم، دوازدهم و سیزدهم جمادی الاول فاطمیه اول و روزهای سوم، چهارم و پنجم جمادی الثانی فاطمیه دوم نامیده شده است.^۳ البته برخی از دهم تا بیستم جمادی الاول را فاطمیه اول و از یکم تا دهم جمادی الثانی را فاطمیه دوم می دانند.^۴ روز دقیق شهادت حضرت فاطمه (س) مشخص نیست و در این باره اختلاف نظر وجود دارد. در کتاب الموسوعة الكبرى عن فاطمة الزهراء (س) اثر اسماعیل انصاری زنجانی (درگذشته ۱۳۸۸ ش) ۲۱ قول درباره زمان شهادت حضرت فاطمه (س) نقل شده است.^۵ به گفته سید محمدجواد شبیری (متولد ۱۳۴۵ ش) از نویسندگان دانشنامه فاطمی، قول به شهادت فاطمه (س) در سوم جمادی الثانی نزد شیعه

^۱ - صدوق، الخصال، ۱۴۰۳ق، ص ۴۰۴؛ ابن هشام، سيرة النبوة، دار المعرفة، ج ۱، ص ۱۹۰.

^۲ - بتونی، الرحلة الحجازية، المكتبة الثقافية الدينية، ص ۱۲۸.

^۳ - مظاهری، فرهنگ سوگ شیعی، ویراست یکم، ص ۳۶۵-۳۶۶.

^۴ - لطفی، «ایام فاطمیه و مناسک شکل یافته پیرامون آن»، ص ۲۵.

^۵ - انصاری زنجانی، الموسوعة الكبرى عن فاطمة الزهراء (س)، دلیل ما، ج ۱۵، ص ۲۳.

مشهورتر است.^۱ که این قول را به روایتی از امام صادق(ع) مستند کرده که در کتاب دلائل الامامه^۲ نقل شده است.^۳

۲. راه کار های عملی بزرگداشت ایام فاطمیه در خانواده

۲-۱. برگزاری مراسم دعا

با برگزاری مراسم دعا در ایام فاطمیه می توان اینگونه مراسمات را در خانواده ترویج داده و بهترین الگو را به نوجوانان و جوانان معرفی کرد. از آنجایی که حضرت فاطمه (س) بزرگوار، الگو و سرمش بسیار خوبی برای تمام کسانی است که جویای راه حق و حقیقت و در پی بندگی و اطاعت پروردگار و سعادت اخروی هستند و وی تنها الگوی زنان عالم نیستند بلکه هر انسانی که در پی کمال و سعادت باشد، می تواند از کوثر بی انتهای آن بانوی بزرگ اسلام سیراب گشته و با آشنایی و پیروی از سیره ی آن حضرت، به قله های کمال و سعادت صعود نماید.^۴

فاطمه علیهاالسلام از اهل بیتی است که خداوند متعال، عالم را به واسطه وجود ایشان خلق فرموده است، آنجا که رسول خدا صلوات الله علیه وآله فرمود: «لَوْ لَا نَحْنُ مَا خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ وَ لَا حَوَاءَ وَ لَا الْجَنَّةَ وَ لَا النَّارَ وَ لَا السَّمَاءَ وَ لَا الْأَرْضَ»^۵ و یا حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام در آن مرقومه ای که به معاویه مرقوم نمودند می فرماید: «فَإِنَّا صَنَائِعُ رَبِّنَا وَ النَّاسُ بَعْدُ صَنَائِعُ لَنَا»^۶ این عبارت، از نظر معنا خیلی مهم است. بعضی می خواهند بگویند که معنای این روایت این است که مردم تربیت شده یا پرورش یافته مکتب ما هستند، ولی هیچ مانعی ندارد که به این معنا باشد که هدف غایی از خلقت، وجود محمد و آل محمد علیهم السلام است و یا آن حدیث قدسی که خداوند می فرماید: «یابن آدم خلقت الأشياء

^۱ - شبیری، «شهادت فاطمه(س)»، ص ۳۴۷.

^۲ - طبری امامی، دلائل الامامه، ۱۳۴۱۳، ص ۱۳۴.

^۳ - شبیری، «شهادت فاطمه(س)»، ص ۳۴۷.

^۴ - کریمی، سیره حضرت فاطمه زهرا(س)، ص ۷.

^۵ - صدوق، کمال الدین و تمام النعمه، ج ۱، ص ۵.

^۶ - نهج البلاغه، نامه ۲۸.

کوثر» و «تندیس عصمت» بخشی از کتب و نرم افزارهای به نمایش گذاشته در این نمایشگاه‌ها به شمار می‌رود.^۱

بیش از ۱۴۰۰ سال از شهادت حضرت زهرا (علیهاالسلام) می‌گذرد، اما دل‌های شیعیان همچنان در عزای فاطمیه سراسر شور و غوغا می‌شود. لازم به ذکر است با شروع دهه فاطمیه، نمایشگاه‌های فاطمی در گستره کشور ایران برپا می‌شود تا ندای مظلومیت بانوی بانوان را به جهانیان اعلام کند.

یکی از نمایشگاه‌های فاطمی، «سوگواره حدیث غربت در کوچه‌های بنی هاشم» است که چندسال پیاپی در شهر مقدس قم برپا شده و مخاطبان بسیاری را جذب کرده است. در این سوگواره شده فضای شهر مدینه و اتفاقات پس از پیامبر (صلی الله علیه و آله) به صورت ماکت‌های طبیعی ساخته شود از جمله: نمایی از باغ فدک، مسجد مدینه، خانه امیرالمومنین (ع) و حضرت زهرا (س)، کوچه‌های مدینه، مراسم تدفین بانو و قبرستان بقیع که برای جوانان و نوجوانان می‌تواند خیلی جذاب باشد. برگزاری این سوگواره عظیم، با فرهنگ‌سازی و ارائه محتوای مکتوب، سالانه نمایشگاه کتاب فاطمی را نیز داخل مجموعه «حدیث غربت در کوچه‌های بنی هاشم» در نظر گرفته که کتاب‌های مربوط به حضرت زهرا (علیهاالسلام) با تخفیف ۷۰ درصد برای سادات و ۵۰ درصد برای عموم عرضه می‌شود، و علاقه‌مندان برای دریافت بن خرید کتاب می‌توانند به محل سوگواره مراجعه کنند.^۲ بنابراین با برگزاری نمایشگاه‌های کتاب با عناوین سوگواره و اینگونه مراسمات می‌توان جوانان و نوجوانان را با اهداف بزرگداشت این ایام آشنا کرد تا ادامه دهنده این راه باشند.

۳-۲. سیاه پوش کردن مساجد

^۱ - لیزنا، برپایی نمایشگاه کتاب «سیره فاطمی» در کتابخانه‌های آستان قدس رضوی، برگرفته از سایت www.lisna.ir/library/item/

^۲ - ایسنا، برگزاری نمایشگاه کتاب حضرت زهرا (س)، برگرفته از سایت <https://www.isna.ir/news/۹۴۱۲۱۳۰۸۵۲۱>

سیاهپوش کردن مساجد و پوشیدن لباس مشکی در ایام عزاداری خاندان عصمت و طهارت (علیهم السلام) به منظور تعظیم شعائر الهی و اظهار حزن و اندوه، موجب ترتب ثواب الهی است. هدف از نصب پارچه و ریسه های مشکی، سیاهپوش کردن مساجد و میادین، حفظ و ترویج فرهنگ دینی و آیین های مذهبی در سطح شهر می توان عنوان کرد.

گرامی داشت ایام فاطمیه و مواضع فاطمه، سیره فاطمه، زهد فاطمه، عبادت فاطمه، علم و حکمت فاطمه باید همیشه جزء برنامه ها باشد و در سخنرانی ها، تألیفات و در هر فرصت مناسب باید آن را بازگو کرد. باید مصایبی که بر آن حضرت وارد شده است و آن قدر فاش و آشکار است که حتی در مثل کتاب النهایة ابن اثیر - با این که سنی است و کتابش لغت است و به مناسبت از اشاره به این مصائب پس از رحلت رسول الله صلی الله علیه و آله نتوانسته خودداری کند و آنها را برای همه بازگو می کند. باید تاریخ را برای مردم بیان نمود، کلمات حضرت زهرا علیها السلام مخصوصاً آن خطبه عظیمه و بلیغه را که از معجزات ایشان است به گوش جهانیان رساند. باید در این فاطمیه ها، شخصیت ملکوتی آن حضرت تجلیل و تعظیم شود و همه مردم در این ایام، ارادت و مودت خود را به یگانه بانوی اسلام دخت گرامی پیامبر رحمت حضرت فاطمه زهرا علیها السلام اثبات نمایند. امروزه به تأسی به آن حضرت احتیاج دارید. جامعه به پیروی از روش همسررداری و تربیت فرزند که آن حضرت بهترین طریقه و روش را داشتند احتیاج دارد. امروز کلمات آن حضرت باید سرمشق زندگی همه بانوان و بلکه مردان باشد. آن حضرت، مقام واقعی و کرامت حقیقی زن را به دنیا ابلاغ نمود و فرمود: بهترین زن آن است که نه او مرد نامحرمی را ببیند و نه مرد نامحرمی او را ببیند. این است که حضرت زهرا علیها السلام را تا امروز و تا قیامت، در دل های مردم آگاه و خداپرست و حق جو زنده نگه داشته است.^۱

بنابراین فاطمیه یک تاریخ است، فاطمیه یعنی فریاد بر سر ظالمان، فاطمیه یعنی جهاد برای پیروزی حق بر باطل، و بالاخره فاطمیه یعنی روز حکومت جهانی و الهی حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه

^۱ - صافی گلپایگانی، لزوم گرامی داشت ایام فاطمیه چیست؟ برگرفته از سایت <https://www.mashreghnews.ir/news/۳۹۴۸۷۲>

الشریف. آری! فاطمیه عاشورا است، فاطمیه شب قدر است، فاطمیه غدیر و نیمه شعبان است و فاطمیه یعنی روز پیروزی نور بر ظلمت. در پرتو بیان فضائل آن حضرت، همه ابعاد دین و ولایت ائمه طاهرین، و دعوت اسلام و قرآن و مکتب اهل بیت علیهم السلام و در کل، رسالت رسول اکرم صلی الله علیه و آله را باید تبلیغ نمود. باید با بدعت‌ها، با بیگانه‌گرایی‌ها، با نابسامانی‌ها، با گناه، با شیوع مناهای و ملاحی، با فساد، با جهل و ضلالت مبارزه نمود.

نتیجه گیری

چندین ساله با توجه به تاکید علما تکریم و بزرگداشت ایام شهادت حضرت زهرا (س) مورد توجه قرار گرفته تا جایی که امروز مردم به صورت خودجوش با برگزاری مراسم ایام فاطمیه و راه اندازی دسته‌های عزاداری سالروز شهادت حضرت را بسیار باشکوه برگزار می‌کنند. برگزاری مراسم عزاداری عاشورا از گذشته در بین مردم عمومیت داشت اما این امر در مساله ایام فاطمیه بسیار کم‌رنگ بود. این در حالی است که بسیاری از بزرگان تکریم و بزرگداشت ایام فاطمیه را مهم‌تر از عاشورا می‌دانند آنان در بیان ساده‌تر چنین مطرح می‌کنند که فاطمیه مادر عاشورا است به گونه‌ای که اگر بعد از رحلت پیامبر اکرم آن اتفاقات رخ نمی‌داد شاید عاشورایی رقم نمی‌خورد. با توجه به مشکلات فرهنگی جامعه امروزی بهتر است با راهکارهایی عملی بزرگداشت این ایام را در عموم مردم بویژه نوجوانان و جوانان ترویج و فرهنگ سازی کرد. نتایج نشان داد راهکارهای عملی بزرگداشت ایام فاطمیه در خانه عبارتند از : برگزاری مراسم دعا، نصب پرچم ها و بنرهای فاطمیه، برپایی نذر فاطمی و راهکارهای عملی در جامعه عبارتند از برگزاری نمایشگاه کتاب، سیاه پوش مساجد می باشد. نوجوانان و جوانان این ظرفیت و پتانسیل را دارند که اینگونه راهکارها برای آنان جذاب باشد و جذب این مجالس شوند بنابراین می‌توان آموزه‌های دینی را از طریق برگزاری ایام فاطمیه، نوحه‌ها و اشعار آن هم با زبان محاوره به نسل جدید انتقال داد و فرهنگ سازی کرد و روی مردم بخصوص نسل جوان تأثیر گذاشت.

منابع و مأخذ:

*قرآن

*نهج البلاغه

۱. ابن هشام، ابومحمد عبدالملک بن هشام حمیری، سیره النبویه لابن هشام، تحقیق مصطفی السقا، ابراهیم الابیاری، عبدالحفیظ الشبلی، بیروت، دارالمعرفه.
۲. امیرمحمودی، محمدعلی، سیری بر کمالات و فضایل حضرت فاطمه زهرا(س)، قم، مشهور، ۱۳۸۴ ه.ش.
۳. انصاری زنجانی، اسماعیل، الموسوعة الكبرى عن فاطمة الزهراء(س)، دلیلنا، بی.تا.
۴. ایسنا، برگزاری نمایشگاه کتاب حضرت زهرا (س)، برگرفته از سایت <https://www.isna.ir/news/۹۴۱۲۱۳۰۸۵۲۱>
۵. بتنونی، محمد لیب، الرحلة الحجازية، قاهره، المكتبة الثقافية الدينية، بی.تا.
۶. بحرانی اصفهانی، عبد الله بن نور الله، عوالم العلوم و المعارف والأحوال من الآيات و الأخبار و الأقوال، محقق، مصحح، ابطحي اصفهانی، موحد، محمد باقر، قم، مؤسسه الإمام المهدي(عجل الله تعالی فرجه الشریف)، چاپ اول، ۱۴۱۳ ه.ق.
۷. بروجردی، حسین، منابع فقه شیعه، ترجمه مهدی حسینیان قمی و محمدحسین مهوری، تهران، فرهنگ سبز، ۱۳۸۷ ه.ش.
۸. حسینی، فاطمه، و جلالی، خدیجه، اسوه بودن حضرت فاطمه زهرا (سلام الله علیها). همایش بین المللی حکمرانی اخلاق و معنویت، آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (عج) با الگوگیری از زندگی، ۱۴۰۰ ه.ش.
۹. خدامیان آرانی، مهدی، ندای فاطمیه: نگاهی به مظلومیت حضرت فاطمه(علیها السلام)، انتشارات بهار دله، ۱۳۹۵ ه.ش.
۱۰. خرمشاهی، بهاء الدین، دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، تهران، دوستان-ناهید، ۱۳۷۷ ه.ش.
۱۱. شبیری، سید محمدجواد، «شهادت فاطمه(س)»، دانشنامه فاطمی(س)، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۳ ه.ش.
۱۲. شهید ثانی، زین الدین بن علی، مَسْكَنُ الْفُؤَادِ عِنْدَ فَقْدِ الْأَحْبَةِ وَ الْأَوْلَادِ، قم، بصیرتی، بی.تا.
۱۳. صافی گلپایگانی، لزوم گرامی داشت ایام فاطمیه چیست؟ برگرفته از سایت <https://www.mashreghnews.ir/news/۳۹۴۸۷۲>
۱۴. صدوق، محمدبن علی بن الحسین، کمال الدین و تمام النعمه، قم، النشر الإسلامی، ۱۴۱۶ ه.ق.

۱۵. صدوق، محمدبن علی، الخصال، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، نشر اسلامی، ۱۴۰۳ ق.
۱۶. طبری امامی، محمد بن جریر، دلائل الامامه، قم، مؤسسه بعثت، ۱۴۱۳ ه.ق.
۱۷. فرج پور، محبوبه، جایگاه ویژه بنر فاطمیه در اسلام، ۱۴۰۳ ه.ش. برگرفته از سایت <https://virgool.io>
۱۸. فیض کاشانی، محسن، علم الیقین، نشر بیدار، قم ۱۳۸۵ ه.ش.
۱۹. قهرمانی نژاد، شایق، بهاءالدین، زندگی و سیره حضرت زهرا (س) به عنوان الگوی سبک زندگی دینی. راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۱۳۹۴ ه.ش، ۴ (۱۵)، ۲۱۹-۲۴۱.
۲۰. لطفی، فاطمه، «ایام فاطمیه و مناسک شکل یافته پیرامون آن»، شهر قانون، شماره ۵، بهار ۱۳۹۲ ه.ش.
۲۱. لقمانی، احمد، اخلاق فاطمه (س) خانواده و جامعه، قم، بهشت بینش، ۱۳۸۹ ه.ش.
۲۲. لیزنا، برپایی نمایشگاه کتاب «سیره فاطمی» در کتابخانه های آستان قدس رضوی، دوشنبه ۲۹ آذر ۱۴۰۰ ه.ش؛ برگرفته از سایت www.lisna.ir/library/item/3903
۲۳. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، نشر دار الاحیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۳ ه.ق.
۲۴. مظاهری، محسن حسام، فرهنگ سوگ شیعی، ویراست یکم، تهران، نشر خیمه، ۱۳۹۵ ه.ش.
۲۵. موسوی خمینی، سید روح الله، توضیح المسائل (محشی)، قم، جامعه مدرسین، چاپ هشتم، ۱۴۲۴ ه.ق.